

**Есбергенова Гульнар Исамадиновнаның
8D02304 – Филология білім беру бағдарламасы бойынша
философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған
«Түркі лингвомәдениетіндегі гендерлік концептосфера»
тақырыбындағы диссертациялық жұмысына отандық кеңесшінің**

ПІКІРІ

XX ғасырдың екінші жартысынан бастап әлемдік лингвистикада кең қанат жайып, қалыптасқан дербес ғылым саласы – гендерлік лингвистика түркі тіл білімінде ХХІ ғасырдың алғашқы онжылдығынан бастау алып, жаңа қарқынмен дамып келе жатыр.

Түркі тіл білімінің гендерлік бағыты өзіндік қалыптасуымен, даму сипатымен ерекшеленеді: ол бір жағынан, лингвист ғалымдардың тіл мен жыныс байланысына қатысты пікір-байламдарын, тұжырымдарын зерделеумен, екіншіден, түркі халықтарының гендерлік болмысының тілдік көрінісін сипаттаумен, үшіншіден, түркі тілдерінің гендерлік белгілерін өзара салыстыра және өзге тілдер материалдарымен салғастыра зерттеумен айқындалады.

Гендерлік теорияның негізгі ережелерін қалыптастыру үдерісінде маскулиндік (еркектік) және фемининдік (әйелдік) ұғымдары ғаламның гендерлік бейнесінің негізгі категориялары ретінде қазіргі ғылымда мәдени метафора, гендерлік концепт түрінде зерттеліп келеді. Алайда бұл категориялар қоғамдық-саяси, экономикалық және мәдени өзгерістердің әсерінен динамикалық түрде өзгереді, сонымен қатар белгілі бір әлеуметтік және тарихи жағдайларда қарым-қатынас үдерісінде модельденеді және тілде көрініс табады.

Гендерлік белгілердің тіл деңгейлеріндегі көрінісін сипаттау, ғаламның гендерлік тілдік бейнесінің (*гендерлік концепт, гендерлік таптаурындар*) концептуалдануын сипаттайтын тілдік тәсілдерді анықтау және соларға сәйкес мәдениетаралық салыстырулар жүргізу гендерлік зерттеулерде аз зерттелген өзекті мәселелер қатарында қарастырылады.

Диссертант Г.И. Есбергенованың ұсынып отырған зерттеу жұмысы гендерлік лингвистика ғылымы аясында алғаш рет түркі лингвомәдени кеңістігіндегі гендерлік концептосфераны (маскулиндік және фемининдік концептілер жүйесін) антропоэзектілік, лингвоконцептологиялық, лингвокогнитивтік негізде теориялық модельдеу мен эмпирикалық деректер арқылы кешенді түрде талдап сипаттауға бағытталған.

Зерттеудің ғылыми-теориялық іргетасында гендерология, когнитивтік лингвистика, лингвомәдениеттану, түркология, этнолингвистика және лингвомифологиялық ұстанымдар тоғыстырылып, *ғаламның гендерлік тілдік/концептуалдық бейнесі* ұғымы тірек категорияны негіздеді. Бұл әдіснамалық тәсіл зерттеу нысанын тек тіл ішіндегі құрылыммен шектемей, мәдени-әлеуметтік факторлар, философиялық-танымдық қабаттар мен тілдік емес (экстралингвистикалық) болмысқа тікелей байланыста қарастыруға

мүмкіндік беріп, нәтижесінде гендерлік деректердің көрінісін түсіндіру (интерпретациялау) құралы ретінде пәнаралық әдістердің өзара интегративтік үйлесімін қалыптастырған.

Ғылыми жұмыста аталық/аналық бастау ұғымдары мен олардың мәдени-символикалық корреляттары «Тәңір – Ұмай» мифологемдері ғаламның гендерлік тілдік бейнесін, түркі әлемінің гендерлік тілдік бейнесін лингвомифологиялық модельдеуде басты ұстаным ретінде қарастырылған. Бұл дегеніміз, гендерлік категориялаудың мәдени-символдық өзегін ашуға, онтологиялық, гносеологиялық және аксиологиялық қабаттарын сабақтастыра зерделеуге мүмкіндік береді.

Аталық/аналық бастаулардың архетиптік мағынасы түркі лингвомәдениетінде гендерлік рөлдік нормаларды реттейтін жоғары деңгейлі мәдени кодпен мазмұндастырылып, тілдік деректер мен мәдени жады арасындағы «гендерлік көпірді» өзектендіретін заманауи интеграциялық рухани білімді ұштастырып, жалпы адамзаттың гендерлік келешегін зерделеуге бағыттайды. Осы ұстанымның негізінде диссертант гендерлік концептілердің тек семантикалық емес, сондай-ақ концептуалдық дүниетаным, бағалау бағдарлары мен әлеуметтік регламенттелуін де қамти алатындығын дәлелдеді.

Зерттеуде гендерлік концептосфераны құрылымдайтын маскулиндік және фемининдік микроөрістер белгілеген өрістік құрылымға орай мазмұны жағынан талданып, лингвомәдени және лингвоконцептуалдық зерттеу әдістемелеріне негізделген кешенді талдау жүргізілген. Маскулиндік және фемининдік гендерлік концептосфералардың түркі лингвомәдени моделі қазақ және басқа да түркі тілдері (түрік, қырғыз, өзбек, татар) негізінде айқындалып зерделенген.

Зерттеуші алдымен, ғылыми ұғымдық-терминологияны (гендерлік концептосфера; маскулиндік/фемининдік концепт; семантикалық домен; когнитивтік матрица; деңгейлік модель) жүйелеп, талдаудың критериалды-өлшемдік қырларын айқындап, салыстырмалы сипаттаманы бірізді жүргізуге, «өзек-шеткі өріс» қатынастары мен домендердің шекараларын дәл белгілеуге жол ашатын талдау әдістемесін ұсынған. Нәтижесінде супер → гипер → макро → микро гендерлік концептуалдық сатылардан тұратын деңгейлік лингвомәдени модель жасалып, оның когнитивтік, аксиологиялық, эмоциялық, әлеуметтік құрамды бөліктері жүйелік сипатта ашылған.

Маскулиндік және фемининдік гендерлік лингвомәдени модельдің сипаттамалық белгілері ретінде динамикалылық (өзгермелілік) сипаты, этномәдени ерекшелігі, полимодалдылығы (көпарналық көрінісі), құрылымдылық (жүйелілік) сипаты анықталған.

Түркі маскулиндік және фемининдік концептосфераларының деңгейлік құрылымдарының типологиялық сипаттамасы, мәні мен мәдени рөлі, лингвокогнитивтік және аксиологиялық компоненттері, семантикалық және концептуалдық құрылымдары, жағымды және жағымсыз таптаурындары мен мәдени идеалдары айқындалып талданған. «Лексема → фразеологизм → паремия» векторында өрістік-когнитивтік құрылым қалыптастырылып,

таптаурындық сипат алатын мағыналық домендер матрицаға жүйеленіп, кластерлік модельдеу гендерлік сананың ішкі ұйымдасуын бейнелейтіндігін және салыстырмалы талдаудың тұрақты өлшемдерін беріп, тілдер арасындағы ортақ негіз бен этностық бірегейліктерді бір жүйеде көрсете алатындығын талдаған.

Ендеше, түркі гендерлік концептосферасының құрылымын талдау, лингвомәдени моделін ұсыну оның семантикалық, лингвоконцептуалдық, лингвомәдени бірегей мазмұнын анықтауға негіз болып, адамзатқа ортақ гендерлік тілдік дүниетанымды және ұлттық гендерлік болмыс пен дүниетанымды салыстыруға, гендерлік концептологиялық жүйені қалыптастыруға негіз болады деп тұжырымдауға болады.

Диссертациялық жұмыстың келесі ауқымды бөлігі Қазақстан мен Түркияда өткізілген эмпирикалық ассоциативтік экспериментті ($N \approx 1197$) қамтып, шетелдік кеңесші Анкара Қажы Байрам университетінің профессоры Н. Йылдыздың басшылығымен диссертанттың ғылыми тағылымдамасы аясында жүзеге асырылды. Нәтижелер екі елдегі респонденттердің де тілдік санасында гендерлік таптаурындардың мазмұндық жақындығын, сонымен бірге кейбір туыстық атаулар мен әлеуметтік рөлдерге берілетін ассоциациядағы этностық бірегей айырмашылықтарды көрсетті. Бұл деректер жалпытүркілік тұрақты құрылымдардың этностық, ұлттық-мәдени реңктермен бірге көрініс беретінін және диахрониялық ығысу бағыттарын айқындайтынын дәлелдеді.

Сонымен, түркі лингвомәдениетіндегі гендерлік концептосфераны сипаттайтын бұл диссертациялық жұмыс зерттеу нысанының күрделі құрылымын ашып, теориялық модельдеу мен эмпирикалық дәлелдеуді ұштастырды: базалық құндылық өзектерін (ерлік-жауапкершілік-қорған; қорған-пана-береке-мейірім-тәртіп) тілдік жүйеде орнықтырып, заманауи лингвомәдени жағдайдағы өзгеріс бағыттарын анықтады. Осы нәтижелер түркі гендерлік лингвомәдени моделін әрі қарай нақтылауға және практикалық қолданбаларға (оқыту, сөздік жасау, коммуникация сараптамасы) сенімді негіз қалай алатындығын дәлелдеді.

Тілдегі гендерлік концептосфераның ғылыми негіздерін айқындау, оның ұстанымдары мен ұғымдарын талдап көрсету гендерлік лингвистиканың теориялық мәселелерін зерделеуге және гендерология, түркология, әлеуметтік лингвистика, когнитивтік лингвистика, лингвомифология, лингвомәдениеттану, этнолингвистика ғылымдары тоғысындағы көкейтесті мәселелерді шешуге, тіл ғылымының жаңа бағыттарын әрі қарай дамытуға септігін тигізеді. Қалыптастырылған зерттеу әдістемесі – лингвистикалық ғылыми ізденістерде үлгі бола алатын тәжірибе.

Зерттеу жұмысы диссертацияға қойылатын құрылымдық-композициялық талап деңгейіне сай. Жұмыстың бөлімдері тараушаларға жіктеліп түсіндірілген. Олардың әрқайсысы бір-бірімен ішкі тұтастықты дәйектеп, идеялық тоғысуды сақтай жалғасқан.

Зерттеудің негізгі ғылыми-теориялық нәтижелері бойынша отандық және шет елдердің жоғары импакт факторлары журналдарында және

халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияларында бірнеше мақалалар жарияланған.

Қорыта айтқанда, Есбергенова Гульнар Исамадиновнаның 8D02304 – Филология білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған «Түркі лингвомәдениетіндегі гендерлік концептосфера» тақырыбындағы зерттеу жұмысы диссертациялық жұмыстарға қойылатын талаптарға сәйкес келеді, диссертациялық жұмыс толық аяқталған. Сондықтан Г.И. Есбергенованың ғылыми жұмысын 8D02304 – Филология білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін қорғауға жіберуге лайық деп санаймын.

Отандық ғылыми кеңесші,
филология ғылымдарының докторы,
Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің профессоры

Г.Т. Шоқым

